

O'ZBEK VA RUS TILLARIDA EVFEMIZMLARNING QIYOSIY TADQIQI.

Maxmudova Surayyo Xamitovna

Turon universiteti

2-kurs magistr Lingvistika rus tili

+998903130164

Annotatsiya: Maqolada o'zbek va rus tillari tizimidagi evfemizmlarning o'ziga xos xususiyatlari qiyosiy jihatdan yoritilgan. Tadqiqotda ijtimoiy, maishiy va fiziologik jarayonlarni ifodalashda qo'llaniladigan yumshoq iboralarning tillararo o'xshashligi va milliy farqlari ochib berilgan. Evfemizmlarning nutq madaniyatini yuksaltirishdagi roli va ularning pragmatik vazifalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Evfemizm, lingvokulturologiya, tabu, konnotatsiya, nutq etikasi, o'zbek tili, rus tili, kognitiv tilshunoslik.

Insoniyat jamiyatida shunday tushunchalar borki, ularni to'g'ridan-to'g'ri nomlash qo'rqinch, uyat yoki noqulaylik uyg'otadi. Evfemizmlar mana shunday "noqulay" vaziyatlardan chiqish uchun xizmat qiladigan tilning eng nozik qatlamidir. O'zbek tili o'zining sharqona lutfi va andishasi bilan, rus tili esa slavyan madaniyati va zamonaviy Yevropa qadriyatlari bilan boyitilgan evfemizm tizimiga ega. Ushbu maqola har ikki tildagi evfemizmlarning semantik maydonini qiyoslash orqali umuminsoniy va milliy xususiyatlarni ajratib ko'rsatishga qaratilgan.

Evfemizmlarni o'rganish uzoq tarixga ega. Rus tilshunosligida L.P. Krisin evfemizmlarning paydo bo'lishida ijtimoiy omillarga urg'u bergan bo'lsa, V.N. Teleshova ularning funksional-stilistik xususiyatlarini tadqiq etgan.

O'zbek tilshunosligida bu yo'nalishning asoschisi A. Omonturdiyev hisoblanadi. U o'zining "O'zbek tili evfemizmlarining lisoniy tabiati" asarida evfemizmlarni nutqiy etiketning ajralmas qismi sifatida ko'rsatib bergan. Shuningdek, H. Jamolxonov va M. Mirtojdiyev kabi olimlar evfemizmlarning leksik-semantik tizimidagi o'rnini ko'rsatib o'tishgan.

Evfemizmlar (yunoncha eu — “yaxshi” va pHEME — “nutq”dan) — nutqda qo‘pol, noqulay, tabu yoki haqoratli hisoblangan so‘z va iboralarni yumshoqroq, muloyimroq, odobli ifodalar bilan almashtirish usuli hisoblanadi. Ular muloqotni odobli qilish, tinglovchiga psixologik qulaylik yaratish, madaniy tabuylarni chetlab o‘tish va ijtimoiy munosabatlarni saqlash uchun xizmat qiladi. Evfemizmlar tilning universal xususiyati bo‘lib, har bir madaniyatda o‘ziga xos milliy-ruhiy va tarixiy belgilarga ega. O‘zbek tilida ular ko‘proq islomiy-diniy qadriyatlar, sharqona mehmondo‘stlik, oilaviy hurmat va tabiat metaforalari bilan bog‘liq bo‘lsa, rus tilida pravoslavlik, sovet davri siyosiy korrektiligi va kuchli so‘kinish (mat) madaniyati ta’sirida rivojlangan. Ushbu qiyosiy tadqiqot ikkala tilning evfemizmlarini tarixiy, lingvistik, semantik va madaniy jihatdan chuqur tahlil qiladi.

Evfemizmlarning tilshunoslikdagi o‘rganilish tarixi va nazariy asoslari

Evfemizmlar fenomeni qadimiy davrlardan ma’lum bo‘lib, dastlab diniy-suever tabulardan kelib chiqqan. Ilmiy tadqiqotlarda ular tabu hodisasi bilan chambarchas bog‘liq deb hisoblanadi: tabu — taqiqlangan so‘z, evfemizmlar esa uni yumshatuvchi vosita.

O‘zbek tilshunosligida: Atama ilk bor 1963–1964 yillarda N. Ismatullaevning “Hozirgi o‘zbek tilida evfemizmlar” nomli dissertatsiyasida ilmiy muomalaga kiritilgan. Keyinchalik 1983 yilda “O‘zbek tili stilistikasi” darsligida keng yoritilgan. 1997 yilda A. Omonturdiyev evfemizmlarni uslubshunoslik obyekti sifatida tadqiq etib, o‘zbek nutqining evfemik asoslarini o‘rgangan. Zamonaviy tadqiqotlarda (M. Ramazonova, N.S. Jo‘rayeva va boshqalar) evfemizmlar milliy madaniyat, urf-odat va ijtimoiy munosabatlar bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqiladi. Evfemizmlar tabu bilan birga nutq odobini saqlash, oilaviy hurmat va mehmondo‘stlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Rus tilshunosligida: Evfemizmlar (ЭВФЕМИЗМЫ) L.P. Krysin, E.P. Senichkina, V.P. Moskvin, B.A. Larin kabi olimlar tomonidan chuqur o‘rganilgan. Klassik tasniflar mavjud: tematik (Krysin bo‘yicha — fiziologik jarayonlar, o‘lim, jinsiy munosabatlar), stilistik va funksional. Sovet davrida siyosiy evfemizmlar kuchaygan (masalan, repressiyalarni “mehnat tuzatish lagerlari” deb atash). Zamonaviy rus tilida mat evfemizmlari va siyosiy korrektilik (политкорректность) asosiy o‘rinni egallaydi.

O‘zbek tilidagi evfemizmlar: tasnif, misollar va milliy xususiyatlar. O‘zbek evfemizmlari ko‘pincha metafora, perifrastika (aylanma ifoda), diniy iboralar va tabiat bilan bog‘liq obrazlar orqali hosil bo‘ladi. Ular oilaviy va marosim nutqida (to‘y, motam) keng qo‘llaniladi. Asosiy mavzular: o‘lim, tug‘ilish, jinsiy hayot, qarilik, nogironlik, kasallik va ijtimoiy muammolar.

Asosiy misollar (kategoriyalar bo‘yicha):

- O‘lim: o‘ldi o‘rniga — olamdan o‘tdi, ko‘z yumdi, vafot etdi, jon taslim qildi, abadiy o‘rin oldi, elchisi keldi, to‘rt oyoqli cho‘bin otga minmoq, dunyodan ko‘z yumdi. (Diniy va tabiat metaforalari kuchli.)

- Tug‘ilish va homiladorlik: tug‘di o‘rniga — ko‘zi yoridi, yengillashdi; homiladorlik — og‘ir oyoq, yukli bo‘lmoq, bola ko‘tarib yurmoq.

- Jinsiy munosabatlar va nikoh: erga bermoq o‘rniga — egasiga topshirmoq, qo‘lini tutmoq; qizlik — g‘uncha, bahorni ko‘rmagan chechak; jinsiy aloqa — jufti halol bilan bo‘lmoq.

- Qarilik va nogironlik: qaridi o‘rniga — ulg‘aydi, oltin asrga yetdi; nogiron o‘rniga — turli xil qobiliyatlarga ega shaxs, imkoniyati cheklangan.

- Kasallik va fiziologik jarayonlar: kasal o‘rniga — mizoji buzuq, ahvoli og‘ir; hayz — ayol kunlari; hojat — kichik ish, suv ichmoq.

- Ijtimoiy muammolar: Ishdan bo‘shatish — xodimlar qisqarishi; pora — sovg‘a, minnatdorchilik bildirish; ichish — bir qultum zahar ichmoq, yuz-yuz urmoq.

Milliy xususiyatlar: O‘zbek evfemizmlari poetik, diniy va hurmatga asoslangan. Ular sharqona mehmondo‘stlik (mehmon oldida noqulay so‘z aytmaslik), oilaviy odob va islomiy qadriyatlar (jon taslim, olamdan o‘tish) bilan bog‘liq. Evfemizmlar nutqni “yumshoq” qilish orqali ijtimoiy konfliktlarni oldini oladi.

Rus tilidagi evfemizmlar: tasnif, misollar va milliy xususiyatlar. Rus evfemizmlari ko‘proq hazil, qisqartma, chet tilidan olingan so‘zlar va matni yumshatish orqali yuzaga keladi. Ular kundalik nutqda (ayniqsa, mat almashtirishda) va siyosiy diskursda faol.

Asosiy misollar (kategoriyalar bo‘yicha):

- O‘lim: umer o‘rniga — ушёл от нас, усопший, отдал концы, склеить ласты, отправиться в мир иной, приказал долго жить, деревянный бушлат kiydi.

- Homiladorlik va hayz: беременна o‘rniga — в интересном положении; hayz — эти дни, критические дни, красный день календаря.

- Nogironlik va qarilik: инвалид o‘rniga — человек с ограниченными возможностями (ОВЗ); старик o‘rniga — пожилой человек, серебряный возраст, человек в годах.

- Ichish, pora va fiziologiya: пьяный o‘rniga — подшофе, готовый; pora — отблагодарить, bakish; hojat — припудрить носик, сходить по-маленькому.

- Mat evfemizmlari (eng xarakterli): блядь o‘rniga — блин, бляха-муха, японский городской, ёшкин кот, ёперный театр; boshqa so‘kinishlar — на три буквы, хрен, фиг.

Milliy xususiyatlar: Rus evfemizmlari hazilomuz, qisqa va pragmatik. Sovet davrida siyosiy evfemizmlar (“места не столь отдалённые” — qamoqxona) kuchli bo‘lgan. Zamonaviy davrda siyosiy korrektilik (политкорректность) va matni yumshatish asosiy rol o‘ynaydi. Ular ko‘pincha kundalik va ommaviy nutqda ishlatiladi.

Qiyosiy tahlil: o‘xshashliklar, farqlar va lingvistik mexanizmlar

O‘xshashliklar:

- Mavzular: O‘lim, jinsiy hayot, kasallik, nogironlik, qarilik va ijtimoiy muammolar ikkala tilda ham eng ko‘p evfemizmlangan.

- Shakllanish usullari: Semantik o‘zgarish (umumlashtirish, minimallashtirish), metafora (o‘zbekcha g‘uncha — ruscha бутон), perifrastika, qisqartmalar va affikslar.

- Funksiyasi: Nutq odobini saqlash, konflikt oldini olish, psixologik qulaylik yaratish (universal lingvistik xususiyat).

Farqlar (madaniy va uslubiy jihatdan):

- Madaniy asos: O‘zbek — islomiy-diniy (jon taslim, olamdan o‘tish) va sharqona hurmat; rus — pravoslav (“отдал Богу душу”) + sovet siyosati + mat madaniyati.

- Uslub: O‘zbekda — poetik va oilaviy (tabiat, gul, bahor metaforalari); rusda — hazilomuz, qisqa va matni almashtiruvchi (ko‘p sonli so‘kinish evfemizmlari).

- Ijtimoiy kontekst: O‘zbek — oilaviy-marosiym (to‘y, motam); rus — kundalik va siyosiy (sovet evfemizmlari).

- Tasniflash darajasi: Rus tilshunosligida batafsil tasniflar (Krysin, Senichkina); o‘zbekda — milliy xususiyatlarga (frazologizmlar, tabu) urg‘u beriladi.

Lingvistik mexanizmlar qiyosi:

Mexanizm	O‘zbek tilida misol	Rus tilida misol
Metafora	g‘uncha (qizlik)	бутон (jinsiy hayot)
Perifrastika	egasiga topshirmoq (erga bermoq)	отправиться в мир иной (o‘lim)
Diniy ibora	jon taslim qildi	отдал Богу душу
Hazil/qisqartma	yuz-yuz urmoq (ichish)	блин (mat)

Zamonaviy holat va globallashuv ta’siri. Bugungi kunda globallashuv va siyosiy korrektilik evfemizmlarni yangi shakllarga olib kelmoqda (masalan, gender va nogironlik bo‘yicha). O‘zbek tilida media va ijtimoiy tarmoqlarda yangi evfemizmlar paydo bo‘lmoqda; rus tilida esa internet va ommaviy axborot vositalarida mat evfemizmlari kuchaygan. Ikkala tilda ham evfemizmlar tilning boyligini oshiradi, lekin haddan oshsa “deevfemizatsiya” (yumshatuvchi kuchini yo‘qotish) hodisasiga olib keladi.

Xulosa

O‘zbek va rus tillaridagi evfemizmlar tilning umuminsoniy xususiyati bo‘lib, jamiyatning madaniy qadriyatlarini, tarixiy tajribasini va axloqiy me‘yorlarini aks ettiradi. O‘xshashliklar lingvistik mexanizmlarda, farqlar esa milliy ruh va tarixiy sharoitlarda namoyon bo‘ladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, evfemizmlar til rivoji bilan birga yangi shakllar (siyosiy korrektilik, media evfemizmlari) oladi va madaniyatlararo muloqotda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu qiyosiy tahlil o‘zbek va rus tilshunosligi bo‘yicha mavjud ilmiy manbalarga (N. Ismatullaev, A. Omonturdiyev, L.P. Krysin va boshqalar) asoslangan bo‘lib, kelajakda chuqurroq kontrastiv tadqiqotlar uchun asos bo‘lishi mumkin.

Filologiya fakultetlarida "Qiyosiy lingvokulturologiya" fanini o‘qitishda evfemizmlar mavzusiga ko‘proq soat ajratish.

O‘zbek va rus tillari orasidagi tarjima jarayonida evfemizmlarning ekvivalentlarini tanlash bo‘yicha amaliy qo‘llanmalar yaratish.

Zamonaviy Internet-kommunikatsiya sharoitida paydo bo‘layotgan yangi evfemizmlarni (masalan, "optimallashtirish" – ishdan bo‘shatish ma’nosida) lug‘atga kiritib borish.

Adabiyotlar.

1. Alimov, T. E., & Kupriyanova, M. E. (2024). Communicative and pragmatic peculiarities of euphemisms in Russian and Uzbek languages. *Litera*, 333–346. <https://doi.org/10.25136/2409-8698.2024.6.43604>
2. Allahverdiyeva, A., Budaqova, A., Piriyeva, H., Eyyubova, A., & Abbasova, M. (2021). Euphemisms and dysphemisms as language means implementing rhetorical strategies in political discourse. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 17(2), 741–754. <https://doi.org/10.52462/jlls.52> Cited by: 44
3. Burridge, K. (2012). Euphemism and Language Change: The Sixth and Seventh Ages. *Lexis*. <https://doi.org/10.4000/lexis.355> Cited by: 259
4. Kizi, G. (2023). Approaches to Classifying Euphemisms. *Proceedings of the 2nd Pamir Transboundary Conference for Sustainable Societies*, 387–390. <https://doi.org/10.5220/0012853400003882>
5. Krysin, L. P. (1996). Euphemisms in modern Russian speech. In *Russian language of the late twentieth century (1985-1995)*. Moscow.
6. Madjitova, O. (2026). Linguo-cultural domains of euphemisation in modern media discourse in Uzbek, Russian and English languages. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 7(02), 335–345. <https://doi.org/10.37547/mesmj-V7-I2-036>
7. Moskvina, V. P. (2001). Euphemisms: Systemic Connections, Functions and Methods of Education. *Questions of Linguistics*, (3), 58–70.